

IRFONiy MA'NO IFODASIDAGI O'ZIGA XOSLIKLAR

<https://doi.org/10.70728/phil.v05.i04.106>

Matkarimova Salomat

ORCID: 0000-0002-9159-2288

smq777999@gmail.com

Urganch davlat universiteti

Annotatsiya: Maqolada Avaz she'riyatida irfoniy mano ifodasi, ilohiy sirlar va tavhid mohiyati talqinlari tahlil qilinadi. Avaz asarlaridan misollar asosida shoirning orifona g'azallarida insonlarni "majoz", ya'ni tashqi moddiy dunyo hoy-u havaslariga berilib ketishdan qaytarib, Borliqning asl (azaliy va abadiy) Haqiqati sari intilishga, tashqi suratga mahliyo bo'lmay, ma'noga, mohiyatga e'tibor berishga chaqirishi tadqiq qilinadi va asosli xulosalar chiqariladi.

Kalit so'zlar: tasavvuf, ishq, tavhid, tasavvufiy ma'no, majoz, mohiyat

THE PECULIARITIES OF THE EXPRESSION OF MYSTICAL MEANING

Matkarimova Salomat

Urgench State University

Abstract: The article analyzes the expression of mystical meaning, perceiving the divine mysteries and the essence of tawhid in Avaz Otari's poetry. In base of excerpts from the works of Avaz examines that poet urges humans not to be captivated by the material and sensory aspects of the external world (majoz) in his mystical poems, but rather to strive toward the ultimate, eternal Reality of Being, focusing on meaning and essence rather than outward appearances, and well-founded conclusion are drawn.

Keywords: mysticism, love, tawhid, mystical meaning, *majaz*, essence

"Tasavvuf adabiyotini o'rganmasdan turib o'rta asrlar musulmon sharqi madaniy hayoti haqida tasavvurga ega bo'lish mumkin yemas, bu adabiyotdan xabardor bo'lmasdan Sharqning o'zini ham anglash qiyin"¹. Chunki "Tasavvuf she'riyati, eng avvalo, inson qalbini ilohiy nur va tuyg'ulardan ajralishdan muhofaza etadigan she'riyatdir. Tasavvuf xulqning husni, aqlning iymoni, ishqning shu'lasi, ruhning samoviy sayohati hisoblanadi. Tasavvuf saxovatga o'rgatadi, qanoatni tarbiyalaydi, yuksak darajadagi ma'naviy komillikka yo'l ochadi. Tasavvuf tavba va muruvvat, rizo

¹ Бертельс Е.Э. Суфизм и суфийская литература. – Москва: Наука, 1966. – Б.54.

va shukronalik sirlarini kashf etish demak”². Ma’lumki, “Tasavvuf she’riyati vakillari ...majoziy tasvirni irfoniy tuyg‘ular tarannumi bilan uyg‘unlashtirib, she’riyatga jiddiy mazmunlarni singdirish, uni insonning ma’naviy barkamolligi, inson ruhining Borliq haqiqati bilan uyg‘unligini ta’minlash yo‘lida xizmat qildirishga kirishdi”³. Ishq-u oshqlik matlabini hazrat Navoiydan ta’lim olgan, “...orifona she’rlarida ham Pahlavon Mahmud, Alisher Navoiy, Fuzuliy, Ogahiy, Bedil kabi buyuk Sharq shoirlarining vorisi va munosib izdoshi qiyofasida o‘zini ko‘rsata bilgan, ...ruh, ma’ni, go‘zallik va haqiqat fayziga yetishishning asl ma’naviy manbalarga tayangan” Avaz O‘tar moddiy borliqni tadqiq etish, inson qalbiga quloq tutish, samimiy va beg‘araz mehr bilan o‘zgalar qalbiga yo‘l topish orqali Haq asrorini, tavhid mohiyatini idrok etish, shaxsning Haq va jamiyat oldidagi mas’uliyati masalasini badiiy tadqiq etish yo‘lidan borib, irfoniy va ijtimoiy muammolarni uyg‘unlikda ifodaladi.

“Irfon - o‘zlikni anglashdir”⁴. Bunda inson o‘zining kimligini, Yagona Allohga, Borliqning mohiyatiga nisbati qandayligini bilish uchun o‘z ko‘ngli bilan suhbatga kirishadi, uning holat-u kayfiyatlarini kuzatib, dil oynasini muttasil va muntazam sayqallab, poklab boradi, buning samarasi o‘laroq ochilgan qalb ko‘zi ruhiyatining ichki teran qatlamlariga yo‘naladi. Pirovard natijada inson ruhiyatidagi ilohiy asror pardalari birma-bir ochila boradi va Haq - yagona va mutlaq borliq, Ahadligini, foniyl dunyo, moddiy borliq Haq jamoliga ko‘zgu sifatida bunyod etilganligini, shuningdek, o‘zining Haqqa va xalqqa, o‘zga insonlarga, atrof-voqelik, mavjud jamiyatga nisbatini, o‘rnini va zimmasidagi vazifa, burch va mas’uliyatni anglab yetadi. Binobarin, “dilning ich tarafidan olami malakut sori ravzana - daricha, tuynuk ochiqdur”⁵. G‘azzoliyning fikriga ko‘ra, zohiriy ilmlar aql bilan egallanadi, dil ravzanasi ochilishi esa insonni botiniy ilmlardan boxabar qiladi”⁶. Botiniy ilmlardan xabardorlik esa ma’rifat maqomi bo‘lgan aynu-l-yaqindan hissa olgan orifning nasibasidir. Orif shoir Alisher Navoiy asarlarida “ishqi majoziy”ni tarannum qilar ekan, xavos ishq, ya’ni o‘z nafsini yengib o‘tib ma’naviy barkamollikka erishgan orif insonlarga xos pok insoniy ishqni oshiq uchun o‘zlikni anglash yo‘li, “Haqiqat asrori” ganjinasining kaliti deb talqin qildi. Navoiy nazdida kishiga o‘zligini yo‘qotishning birdan-bir chorasi majoziy ishq:

Bu o‘zlukdin qutulmoq chorasoz,
Nima yo‘q o‘ylakim ishq majoziy.⁷

Ustoz an‘analarining izchil davomchisi Avaz ijodida ham Navoiy kuylagan, oshiqni firoq, dard, alam va boshqa mashaqqatlarga duchor etib, uni toblaydigan “ishqi

² Ҳаққулов И., Рафиддин С. Тасаввуф – кўнгил хусни. // Ўзбекистон адабиёти ва санъати, 1991-йил, 22-феврал.

³ Имомназаров М. Мумтоз форс адабиёти. – Тошкент: Тошкент давлат шарқшунослик институти, 2011. – Б.104.

⁴ Имомназаров М. Мумтоз форс адабиёти. – Тошкент: Тошкент давлат шарқшунослик институти, 2011. – Б.103.

⁵ Abu Homid G‘azzoliy. Kimyo’yi saodat. – Тошкент: Adolat, 2005. – В.46.

⁶ Имомназаров М. Мумтоз форс адабиёти. – Тошкент: Тошкент давлат шарқшунослик институти, 2011. – Б.125.

⁷ Алишер Навоий. Мукаммал асарлар тўплами. 20 томлик. 8-том. – Тошкент: Фан, 1991. – Б.196.

majoziy”ning guvohi bo‘lamiz. “Borliqda har bir narsa ikkinchi bir narsaning kelib chiqishiga sabab bo‘lganidek, she’riyatda ham biri ikkinchisi ta’sirida yaraladi, faqat yangicha ohang, yangicha ko‘rinishda”⁸:

Kimga ichursa bu ko‘han dayr ichra sahboi ishq,
Aylar damodam mast etib olam aro rasvoi ishq⁹.

Vahdat mayi komillikka yetkazgan, Ollohning zot tajalliysiga hayrat-u hayajon bilan boqqan “Bu kabi, aqli maod bilan yashaganlar, kunlik aqli maosh bilan hayot kechirayotganlar tarafidan, so‘z, fe‘l nuqtayi nazaridan tushunilmaslar. Shu sababli ularni telba sanab, turlicha munosabatda bo‘ladilar”¹⁰. Buni ko‘pchilik yigit-qizlar orasidagi oddiy “oshiq-ma’shuq”likdan butunlay farq qiladigan, pok tuyg‘ularga yo‘g‘rilgan, “alohida fazilat egalariga xos ishq”i tufayli Majnun nomini olgan Qays taqdirida ko‘rish mumkin. Mavjud borliqda Uni emas, narsada narsaning o‘zinigina ko‘radigan, hayotning mayda tashvishlaridan ko‘tarila olmagan kishilar nazdidagi junun holati aslida oshiqning orzusidagi murod manzili, ko‘ngil “ravzana”laridan quyilib kelayotgan ilohiy fayzdan fayziyob bo‘lgan qalbning hududsiz makonlarga yuksak parvozidir. Shuning uchun ham Navoiy “Junun vodiysiga moyil ko‘rarmen hol-u zorimni” deb yozadi. Junun yo‘lini tutib, elga rahnamo bo‘lish holatini “Avaz shaxsiyati va ijodiy qismatida ham ko‘raman. Uni javonmard va darvesh shoirlarga yaqinlashtirgan ruh - junun ruhi edi. ...Avazni Xorazm shoirlarining ishq va irfonga fone bo‘lgan Majnuni deyish mumkin”¹¹. Avaz ayni baytda ana shu ijobiy ma’nodagi majnunlikka olib boruvchi ishq sahbosini “ko‘han dayr ichra” bo‘lishligiga ishora qiladi. “Dayr - tasavvufiy ma’noda orif va avliyolar anjumani”¹². Ya’ni “zavq-u shavq, ilohiy ma’rifat to‘lib-toshgan komil inson - orifning botiniy dunyosi va ruhi mutlaq manbaidir”¹³. Ishaq sharobi esa “ishqning g‘aloboti, zavq-u shavqning qaynog‘i, mast-u mustag‘raq bo‘lmoq va sulukning so‘ngidagi komillik”¹⁴. S.Uludag‘ ta’rificha “jo‘shqin ishq hollari (g‘aloboti ishq)ki, sohibini boshdan kechirishi lozim bo‘lgan hol va harakatlar ichiga tashlaydi. Bu sayri suluk oxiriga kelgan kamol ahliga maxsusdir(Iroqi)...Tasavvufda sharob ishqni, muhabbatni, shavq va vajdni tamsil etadi. Sharob kabi ishq ham insonni o‘zidan ketkazadi, aqlini, mantiqni va shuurini ishlatishiga to‘siq bo‘ladi. Oshiq bilan mastning tashqi ko‘rinishlari bir qancha jihatdan bir-biriga o‘xshaydi”¹⁵. Shuning uchun ham so‘zni shoir muhabbatning oshiq qalbiga naqshlangan, sahboi ishq ko‘ngil jomiga quyilgan nuqtadan boshlaydi va navbatdagi

⁸ Соатова Н. XX аср ўзбек адабиёти тараққиётида Шухрат ижодининг ўрни: Филол. фан. докт. ...дисс. – Бухоро, 2022. – Б.62.

⁹ O‘zR FA Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti qo‘lyozmalar fondi. Inv. raqam: №7102. – B. 179. (Mazkur manbaga murojaat qilinganda sahifasi qavs ichida ko‘rsatiladi – S.M.)

¹⁰ Cebecioglu E. Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri sözlüğü. – İstanbul: Anka Yayınları. 2005. – S.154.

¹¹ Ҳаққулов И. Исёнкор қалб ва ижод соҳиби. // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2019. – №4. – Б.3.

¹² Cebecioglu E. Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü. – İstanbul: Anka Yayınları. 2005. – S.167.

¹³ سيدجعفر سجادی فرهنگ اصطلاحات و تعبيرات عرفانی تهران گلشن ۱۳۸۳ صفحه 752.

¹⁴ سيدجعفر سجادی فرهنگ اصطلاحات و تعبيرات عرفانی تهران گلشن ۱۳۸۳ صفحه 751.

¹⁵ Uludag‘ S. Tasavvuf Terimleri Sözlüğü. – İstanbul: Marifet Yayınları, 1995. – S.485.

misrada uning ishqdan mast-u mustag'raq holati va bu holatning olam ahli tomonidan qay tarzda qabul qilinishiga e'tiborni qaratadi. Shundan so'ng shoir sahboi ishqdan sarxush bo'lib, komillik kasb etgan oshiqqa ishq beradigan tom ma'nodagi mukofot-u imkoniyatdan bahs etadi. Avazning muhabbatga yaxlit qarashi ishqni ikki dunyo saodati kafolati, ikki jahon mulki ma'murligiga erishtiruvchi vosita sifatidagi talqinida akslanadi:

Ikki jahonning mulki ham ma'mur bo'lg'usidurur,

Buzg'on kishiga kishvari jonini sartopoi ishq.

Quyidagi baytda ikki olam baxtiga yetkazuvchi ishqqa aniqlik kiritiladi. Bu - Ma'shuqi Azall vasliga vasila bo'luvchi Ishq:

Tilga ne mumkin olmoqi kavsar bila hayvon suvin,

Bu mahfil ichra bir yo'li no'sh aylagan miynoi ishq.

Shoir bir bayt doirasida ham xavos ham avom ishqiga ishora qilib, "sumanbarlar ikki zulfi"ni bunga vosita qiladi. Zulf o'z ma'nosida avom sevgisiga sababchi bo'lsa, "ilohiy asror", "Hech kim yetisholmagan g'aybiy huviyyat. Haqning zoti va sifati"¹⁶ ma'nosida zulf xavos ishqiga tufayldir:

Lekin sumanbarlar iki zulfi sori qilma nazar,

Garchi boshing'a tushmasun, desang agar savdoi ishq.

Bunda "savdo - sevgi, ishq, devonavor sevgi. Tasavvufda - ilohiy ishq. Yurakda qora bir nuqta bordir. Bunga Habbatu-l-qalb, savdou-l-qalb, suvaydou-l-qalb, donai dil kabi ismlar berilgan. Bu - qalbning eng qadrlı yeridir. Jonning jonidir. "Jonimning uchi" so'zi bilan shunga ishorat qilinadi. Ba'zan haddan ortiq sevgi va shiddatli ishq sababi bilan bu qora nuqta parchalanadi va bo'laklari butun vujudga tarqaladi. Natijada oshiqlarda aql, mantiq qolmaydi, sevgililarini devonalarcha sevadilar. Bularga savdoyi deyiladi. Bular ishq yo'liga boshini qo'ygan oshiqlardir"¹⁷. "Savdo so'zining o'zida qora ma'nosi bordir. Devon she'rida ko'z va soch rangi savdo so'zi bilan ifodalanadi... Shoirilar savdo so'zini ham rang, ham ishqqa tushmoq ma'nosida qo'llaydilar"¹⁸.

Avaz ishqda "bulhavaslar"ni "bebaqo olamda beparvoi ishq" tarzida sifatlaydi. Ayni shu sifatni ularning ishqda yuqorilay olmasligining, "bulhavas"ligicha qolishining bosh sababi va kamoli ishq bilan murod manzili sari yuksalib borayotgan, xalqning nazarida telba, ammo Haqning nazarida darajalari baland bo'lgan oshiq - lirik qahramonning ahvoli ruhiyasi, kayfiyatini, asl mohiyatni anglash yo'lidagi to'siq tarzida talqin qiladi:

Qilg'ung taajjublar mani holim ko'rub, ey bulhavas,

Erkansan ushbu bebaqo olamda beparvoi ishq.

Ishq qurbonsiz bo'lmaydi. Ishq sharobidan muntazam sarshor bo'lmoq uchun

¹⁶ Cebecioğlu E. Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü. – İstanbul: Anka Yayınları. 2005. – S.736.

¹⁷ Uludağ S. Tasavvuf Terimleri Sözlüğü. – İstanbul: Marifet Yayınları, 1995. – S.465.

¹⁸ Pala İ. Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü. – İstanbul: Kapı Yayınları, 2006. – S.401.

oshiq badal to'lashi kerak. Bu evaz - uning nomus bilan ori, ya'niki "men"ining eng baland pardalardagi o'zini namoyon qilishi. Agarki lirik qahramon "men"ini mahv etmas ekan, o'zlik qaydidan ozod bo'lishi va Ma'shuqi Azallga yetishi imkonsiz. Shuning uchun ham shoirning quyidagi talabi mohiyatan o'zini oqlaydi:

Kechmak sanga lozim erur nomus bila ordan,
Eykim, gar o'lmoq istasang doim qadahpaymoi ishq.
Bo'lg'oy Avazdek hush ila sabr-u qaroridin judo,
Kimga ichursa bu ko'han dayr ichra gar sahboi ishq.

Aslida, Avaz O'tar tasavvuf shoiri emas. Ammo "Sharq mumtoz she'riyati, nainki, oshiolik va oriflik, balki darveshlik, qalandarlik, rindlik, faqirlik ruhi bilan yo'g'rilgan. Uni teran o'qib o'zlashtirgan ijodkorning botinida, albatta, oriflik, darveshlik holatlari bosh ko'taradi"¹⁹. Buni biz Avaz O'tar ijodida yaqqol kuzatamiz.

Avazning irfoniy qarashlarida o'z davridagi adolatsizlik, ijtimoiy noto'kisliklardan qoniqmaslik, foje' ruh, moddiy dunyo islohidan umidsizlik kayfiyati ham namoyon bo'ladi. Inson ruhidagi shahvat, g'aflat, kibr va g'azab oludaligini ijtimoiy jarayonlar bilan bog'liqlikda ko'rgan shoir mazlum xalq ko'rguliklariga kuyinib yozarkan, mavjud zamonaning nosozligi, davronning evrilishlari, adolatsiz o'yinlari, nihoyasiz jabr-zulmi sharoitida, moddiy hayot chegarasida bani basharning qalb xotirjamligi, pokligi, salomatligini saqlab qola bilishiga ishonchsizlik bilan qaraydi:

Davron jafu-u javridin, vahkim, Avaz yanglig' sanga,
Mumkin emasdur lahzaye bo'lmoq salomat, ey ko'ngul [222].

Shoir oxiri xarob dunyoda inson ruhi uchun omonlik yeri "faqr-u fano koshonasi" deb biladi va bu bilan olamga nisbatan kichik, jismonan ojiz insonning ma'naviy qudratiga ishonch bildiradi. Inson ruhidagi shahvat, g'aflat, kibr va g'azab oludaligini yengib, javhari yaxshi, taqvosi bilan poklangan, aql ziyodasi bilan nur taratuvchi va ma'rifat nurlari bilan obod, shukr, sabr, xavf, rajo, faqr, zuhd, muhabbat, rizo, shavq, tavakkul, tafakkur kabi najot beruvchi amallar bilan ziynatlangan, Alloh taolo unga "yuzi" bilan ro'para bo'lgan xotirjam qalb sohibi - faqirlikka erishib, fanoga yuzlanish bilan baqoga erishishini ta'kidlaydi va shunga chaqiradi:

Ushbu jahon obodidur oxir xarob, ey do'stlar,
Turg'un binoi su uza misli hubob, ey do'stlar.
Ashkoli olam tarhini aylar esang tahqiq ila,
Ne sa'd-u naqs-u sobit-u ne inqilob, ey do'stlar.
...Aylang Avazdek orzu faqr-u fano koshonasin,
Ushbu jahon obodidur oxir xarob, ey do'stlar [87].

Avaz O'tar o'zini jamiyatdan, Borliqdan ayru ko'rmaydi. Uningcha, inson va

¹⁹ Хаққулов И. Қўрқоқ бўлсанг қўрқоқ бўлар шеър. // "Хуршид Даврон шеърятининг маънавий-маърифий аҳамияти" мавзусидаги Республика илмий конференцияси материаллари. – Тошкент, 2022. – Б.9.

insoniyat, hayvonot-u nabotot, butun koinot bir butun, yaxlit va ularning mavjudligining asosi o'zaro uyg'unlikda. Haqning muhabbati sabab yaralgan barcha olamlar ahli faqat o'zaro muhabbat asosidagina yashab qola oladilar. Aks holda hirs-u havaslar, xudbin intilishlar sabab atrof-jamiyatda adolatsizlik, yolg'on va aldov, fisq-u fasod, zulm va zo'ravonlik urchib, bolalab ketaveradi. Mavjud jamiyatning mehr-oqibatsizlikka yuz burganiga, fasod boylab ketganiga toqat eta olmagan shoir mehr evaziga javr-u jafo bilan javob berish olam ahliga xos xususiyatga aylanganidan kuyinib yozadi:

Ekib mehr-u vafo tuxmini olam mazrai ichra,

Fig'onkim, qilmadim, javr-u jafodin o'zga hech hosil [224].

Bunda ijodkor shaxsning dildardlari, dunyoning bevafoqligi, zamona zulmiga qarshi isyonkor ruhi, davr tarixiy voqeligiga qo'ygan aybnomasi akslanadi. "Avaz tasviridagi oshiqning tushunchasida olam va odamdagi mavjud barcha yomonlik hamda noqisliklarning o'zak-negizi "ahli olam"ning muhabbatsizligida. Uningcha, haqiqiy baxt ham, taxt ham, poklik ham muhabbatda:

To muhabbatni kulohin kiymasam ushshoq aro,

Emdi Iskandar masallik toji Doroni netay?"²⁰

Buyuk ishlar yagona ulug' maqsadni qasd qilgan metin irodali, jasoratli, sabr-toqatli, qanoatli, Allohga tavakkul qilib yo'lga chiqqan bir-biriga hamdard, hammaslak insonlarning birgalikdagi hamjihat harakatlari natijasidir. Yagona Xoliqning son-sanoqsiz mazhari bo'lmish butun insoniyat aslan bir yagona vujud aks etgan ko'zgularidir. Qachonki, shu ko'zgular - qalblar Haq rizoligi yo'lidagi pok va samimiy mehr-muhabbat asosida birlashib, uyg'unlikka erishsagina, yagona vujud holida buyuk qudratga, kuchga, ma'naviy yuksaklik va mangu saodatga sazovor bo'ladi. Hazrat Navoiy "Lison ut-tayr" dostonida kamolotning oliy bosqichiga ko'tarilib Tavhidga yetgan o'ttiz qush ("si murg")ning birligi "Simurg" timsolida ham ana shu ma'naviy yagonalik hosil qila bilgan uyg'un insonlar jamoasi, yaxlit insoniyatni ifodalagan edi. "Inson ruhida Borliq haqiqati bilan uyg'unlik hosil bo'lishi uchun, birinchi navbatda, o'zga insonlar bilan o'zaro uyg'unlikka intilish, ular dilidan Borliq haqiqatini qidirishi lozim, boshqa yo'l bilan bu maqsadga erishib bo'lmaydi...bu xulosa Irfonning nihoyasidir"²¹. "Haqiqiy oshiqlik bu - ishqning kamol martabasini egallash, ya'ni har narsani Tangri ifodasi va qudratining mazhari bilib, har narsaga martabasiga qarab, u martabaga loyiq muomala qilishdir"²². Avazning insonlarning bir-biriga muhabbatli bo'lishga, bir-birini ayashga, tushunishga, kimningdir tushunmovchilik sabab aytgan so'zi diliga har qancha og'ir botsa-da, so'zlovchining ko'ngil shishasini sindirmaslik uchun tildan yetgan zahrni ichga yutib, sitamni o'ziga qilishga chaqirishining sababi

²⁰ Хаққулов И. Исёнкор қалб ва ижод соҳиби. // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2019. – №4. – Б.7.

²¹ Имомназаров М. Мумтоз форс адабиёти. – Тошкент: Тошкент давлат шарқшунослик институти, 2011. – Б.131.

²² Убайдуллаева И. Ишқ – маънавият гавҳари (илоҳий ва мажозий ишқ нисбати). // Сино. – Тошкент, 2004. – №16. – Б.33.

ham shunda:

Kishiga qilmayin, kelsa qo'lingdin,
O'zing o'z joningga turluk sitam qil²³.

Shoir qismat qilinganidan ko'pni istash, qanoatsizlik, shoshqaloqlik, sabrsizlik ham maqsad manziliga yetishdan kishini ojiz qoldirishiga alohida diqqatni qaratadi. "Ishq injusini topmoq istagan, bir qatraga (tomchiga) qanoat etishi kerak"²⁴. Xayr ozidami, ko'pidami - faqat O'ziga ayon. Biz yaxshilik deb o'ylagan narsada yomonlik, aksincha, biz yomonlik deb o'ylab, sabrsizlik ko'rsatgan narsada yaxshilik bo'lishi mumkinligi oyatlar bilan sobit bo'lgan. Shitob qilmaslik, shoshilmaslikka undashning sababi esa shaytoni lainning ta'siriga tushib qolib, to'g'ri yo'ldan adashishlikdan asrash. Zero, "Shoshilish shaytondir". Shuning uchun Avaz qalbdagi pardalar ko'tarilishida va Alloh jamoliga erishuvda rizo, qanoat, sabrni yuqori baholaydi:

Tangri azalda har na kim qismat qilibdur besh-u kam,
Rozi bo'lub doim ango qilg'il qanoat, ey ko'ngul [222].
Har ishni aylar bo'lsangiz, aylangki tadrij ila ish,
Oqil kishilar qilmag'ay hargiz shitob, ey do'stlar [87].
Ey Avaz, har kim o'ziga qilsa sabrni shior,
Shaksizin yetkusidur maqsudig'a olam aro.

"She'riyatda mazmunni real, aynan tasvirlagandan ko'ra, istioraviy yo'sinda, ko'chma ma'no anglatuvchi birliklar vositasida tasvirlash muhimroqdir. Bu usul, xususan, Sharq mumtoz adabiyotining asosini tashkil etgan irfoniy ma'no va tasavvuf g'oyalari mohiyatini anglash hamda sharhlash uchun qulaydir"²⁵. Ma'lumki, mumtoz adabiyotda, xususan, irfoniy adabiyotda dam, nafas, vaqt o'ziga xos ma'nolarga ega. Vaqt - Ibn Arabiyga ko'ra, solikning ichki dunyosida, ruhiyatidagi o'tmish va kelajakka bog'liq bo'lmagan holi deb izohlansa, boshqa o'rinda solikning ichidagi hol deb sharhlanadi. "Barcha ma'naviy fazilatlar va ruhiy kamol vaqt ichida vaqt bilan qozoniladi. Vaqti kelganda insonning ko'ngli oydinlanadi. "Har narsaning o'z vaqti bor"... Moziy o'tmishdir, u bilan ovora bo'lib qolmoq holni ham zaiflashtirmoqdir. Ayni damni yashamoq esa qat'iy emas (kafolatlanmagan). Orqada vaqt o'laroq hol qoladi. So'fi holni kamolga yetkazadi, rivojlantiradi²⁶. Avaz g'azalidagi:

Bu damni bil g'animat, ey birodar,
Ki davr ayyomi vuslat, ey birodar [80], -
misralari ana shunday mazmunlar bilan omuxtadir. Ayni dam vuslat ayyomining

²³ O'zR FA Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti qo'lyozmalar fondi. Inv. raqam: №3451. - B.106.

²⁴ Köprülü, Mehmet Fuad. Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar. - İstanbul: ALFA Basım Yayın Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti., 2013. - S.234.

²⁵ Адизова И. Поэтик мазмун янгиланишида истиоранинг ўрни. //Алишер Навоий ва Қўқон адабий муҳити. - Қўқон, 2021. - Б.33.

²⁶ Uludağ S. Tasavvuf Terimleri Sözlüğü. - İstanbul: Marifet Yayınları, 1995. - S.557.

vaqtidir. Bori hamida fazilatlar va ruhiy kamol vaqt ichida vaqt bilan qozonilar ekan, bu damni g'animat bilmoq, o'tkazib yubormaslik, Unga munosib husni xulq bilan xulqlanish, poklik sifatini o'zida oliy darajalarga yetkazish bilan ruhiy kamolot pillapoyalaridan yuqorilash orqali holni yuksaltirishga da'vat qilinadi. Aks holda, Navoiy yozganidek: "Kechti umrum naqdi g'aflat birla nodonlig'da hayf, / Qolg'ani sarf o'ldi anduh-u pushaymonlig'da hayf" degancha, naqd vaqtini boy berib, qolgan vaqtni ham o'tmishga bog'lanib, boy berilgan vaqtga achinib, ayni damni yashash imkoniyatidan ham mahrum bo'lish mumkin.

"Avaz qalbi olamning o'tkinchi havaslaridan poklangan, sekin-asta shaxsiy huzur-halovatlardan kechgan, buni o'ylashdan ham jirkanadigan darajadagi sarkash, tuyg'ulari hujumkor shoir. To'g'ri, uning tabiatida oshiqlik kuchli. Dilida ishq alanga yoqadi. U - orif shaxs. Dunyo past-u balandlarini teran anglaydi. U - faylasuf. Bu qobiliyat uning she'rlariga fayz baxsh etib turibdi. Biroq bularning barchasini inobatga olgan holda uni o'z so'zlari bilan "isyon bahriga g'avvos" shoir deb ta'riflash to'g'ri bo'ladi. Avazning ko'pgina she'rlari ayni shunday ruhiy yuksaklik mahsullaridir. Ularda shoirning "Fikr aylasam haqiqat aro, ey rafiqlar, / Murg'i dilimni asru buyuk oshyonasi", degan so'zlari yaxlit mohiyat shaklida ravshanlasha boradi"²⁷. Buni irfoniy g'oyalar va ijtimoiy mazmun uyg'unlik kasb etgan she'rlarda, "Bexud bo'lub asru o'zlukum mahv aylay" deya o'zlik qaydidan xalos bo'lishga jidd-u jahd qilgan lirik qahramon intilishlarida ko'ramiz.

Xulosa qilganda, Avaz O'tarning irfoniy mazmundagi, tasavvufiy istilohlarga boy asarlarida irfoniy mohiyat va tasavvufiy g'oyalar turli ramz va timsollar vositasida o'z badiiy ifodasini topgan. Shoir Haq asrorini, tavhid mohiyatini idrok etish, shaxsning Haq va jamiyat oldidagi mas'uliyati masalasini badiiy tadqiq etish yo'lidan borib, irfoniy va ijtimoiy muammolarni uyg'unlikda ifodalashga erishdi. Uning irfoniy qarashlarida o'z davridagi adolatsizlik, ijtimoiy noto'kisliklardan qoniqmaslik, foje' ruh, moddiy dunyo islohidan umidsizlik kayfiyati namoyon bo'ladi. O'zini jamiyatdan, Borliqdan ayru ko'rmagan Avaz O'tar nazdida inson va insoniyat, hayvonot-u nabotot, butun koinot bir butun, yaxlit va ularning mavjudligining asosi o'zaro uyg'unlikda bo'lib, faqat o'zaro muhabbat tufayligina yashab qola oladilar. U muhabbatni ikki dunyo saodati kafolati, ikki jahon mulki ma'murligiga erishtiruvchi vosita sifatida talqin qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abu Homid G'azzoliy. Kimyoyi saodat. - Toshkent: Adolat, 2005.
2. Cebecioğlu E. Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri sözlüğü. - İstanbul: Anka Yayınları. 2005.

²⁷ Хаққулов И. Исёнкор қалб ва ижод соҳиби. // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2019. – №4. – Б. 5.

3. Köprülü, Mehmet Fuad. Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar. - İstanbul: ALFA Basım Yayın Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti., 2013.
4. Pala İ. Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü. - İstanbul: Kapı Yayınları, 2006.
5. Uludağ S. Tasavvuf Terimleri Sözlüğü. - İstanbul: Marifet Yayınları, 1995.
6. Адизова И. Поэтик мазмун янгиланишида истиоранинг ўрни. //Алишер Навоий ва Қўқон адабий муҳити. - Қўқон, 2021.
7. Алишер Навоий. Мукаммал асарлар тўплами. 20 томлик. 8-том. - Тошкент: Фан, 1991.
8. Бертельс Е.Э. Суфизм и суфийская литература. - Москва: Наука, 1966.
9. Имомназаров М. Мумтоз форс адабиёти. - Тошкент: Тошкент давлат шарқшунослик институти, 2011.
10. Соатова Н. XX аср ўзбек адабиёти тараққиётида Шухрат ижодининг ўрни: Филол. фан. докт. ...дисс. - Бухоро, 2022.
11. Убайдуллаева И. Ишқ - маънавий гавҳари (илоҳий ва мажозий ишқ нисбати). // Сино. - Тошкент, 2004. -№16.
12. Ҳаққулов И. Исёнкор қалб ва ижод соҳиби. // Ўзбек тили ва адабиёти. - Тошкент, 2019. - №4.
13. Ҳаққулов И. Қўрқоқ бўлсанг қўрқоқ бўлар шеър. // “Хуршид Даврон шеърятининг маънавий-маърифий аҳамияти” мавзусидаги Республика илмий конференцияси материаллари. - Тошкент, 2022.
14. Ҳаққулов И., Рафиддин С. Тасаввуф - кўнгил ҳусни. // Ўзбекистон адабиёти ва санъати, 1991-йил, 22-феврал.
15. سيدجعفر سجادی فرهنگ اصطلاحات و تعبيرات عرفانی تهران گلشن ۱۳۸۳ صفحه
16. O‘zR FA Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti qo‘lyozmalar fondi. Inv. raqam: №7102.
17. O‘zR FA Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti qo‘lyozmalar fondi. Inv. raqam: №3451.